

ŻYCIE POLSKICH ZESŁAŃCÓW DO TAJYNSZY (KAZACHSTAN) W LATACH 1936-1938

dr hab. Wojciech Jasiakiewicz, prof. AKP

Akademia Kujawsko-Pomorska

e-mail: w.jasiakiewicz@akp.bydgoszcz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4697-5677>

Streszczenie: Artykuł składa się z dwóch części: część I omawia stan badań dotyczących ludobójstwa Polaków dokonanego przez Związek Sowiecki od lat 1920-ych, postuluje dramatyczną potrzebę prowadzenia tych badań i publikowania ich wyników po to, aby te zbrodnie zaistniały w świadomości polskiego społeczeństwa w znacznie większym stopniu niż to się dzieje obecnie. Część II artykułu wykorzystuje materiały źródłowe zamieszczone w książce Wojciecha Jasiakiewicza i Agnieszki Gutkowskiej, *Tam niczego nie było* (Niczego nie było i dużo umierali Wywózki Polaków do północnego Kazachstanu (Tajynsza) 1936-1938. Bydgoszcz 2022. Są to oryginalne nagrania wywiadów przeprowadzonych w Tajynszy (dawniej Krasnoarmiejsk) z nielicznymi, żyjącymi jeszcze ofiarami wywózek z lat 1936-1938, w których opowiedzieli oni o swoich tragicznych losach, warunkach życia i cierpieniach, których doświadczyli starając się przeżyć na bezkresnych stepach północnego Kazachstanu. Te unikalne materiały posłużyły do przedstawienia życia Polaków zesłanych do Tajynszy i okolicznych tzw. toczek – osad lub wsi założonych przez zesłańców, spośród których część istnieje do dzisiaj i jest zamieszkała przez ich potomków.

Słowa kluczowe: zesłańcy, Polacy, zbrodnie, Kazachstan.

Część I

Stan badań nad życiem zesłańców polskich na Sybir w latach 1920-1930

Kwestie życia codziennego ludzi w różnych okresach historycznych i w różnych miejscach Europy, Ameryk, Afryki i innych kontynentów zawsze budziły zainteresowanie badaczy całego świata i skutkowało to wieloma opracowaniami, artykułami czy książkami. Wystarczy wyszukać bibliografie internetowe, wpisać odpowiednie hasło w wyszukiwarkach i otrzymamy setki odpowiedzi. Nie powinno to budzić żadnego zdziwienia, jako że człowiek zawsze chciał i nadal chce wiedzieć, jak żyli nasi przodkowie w podobnych lub absolutnie odmiennych warunkach historycznych, geograficznych, społecznych czy kulturowych. Te spostrzeżenia dotyczą również, a może przede wszystkim okresów przełomu, radykalnych zmian zachodzących w społeczeństwach, a także popełnianych zbrodni. Nie jest stosowne mówić o „życiu codziennym” na przykład w niemieckich obozach koncentracyjnych,

w sowieckich łagrach czy na obszarach pozostających pod okupacją wrogich państw, niemniej jednak chcemy wiedzieć, jak ludzie radzili sobie w okupowanej przez Niemców Polsce, jak i dlaczego przeżyli Polacy pod okupacją sowiecką, co działo się z obywatelami amerykańskimi pochodzenia japońskiego internowanymi w czasie II wojny światowej w USA, czy jak tzw. „zwykli ludzie” umieli i chcieli przystosować się do narzucanych im przez wroga siły warunków życia.

W przypadku polskich dziejów to zagadnienie zawsze było bardzo ważne i wynika i wynikało z niezwykle zagmatwanej historii naszego państwa. Zadziwiała potęga I Rzeczypospolitej i stąd zaciekawienie, jak żyli Polacy pochodzący z różnych stanów, jak mieszkali, co jedli, czym się interesowali, jak i dokąd podróżowali.... Potem nastąpił okres upadku państwa i znowu te same pytania, tylko w innym kontekście; dlaczego to się stało, jak sobie ludzie radzili w nowej sytuacji, czy się konformistycznie dostosowali do wymagań władz zaborczych czy też stawiali opór, jak im się żyło w zależności od postawy, czy cierpieli prześladowania. Chcemy o tym wiedzieć; tak było przynajmniej do tej pory.

Szczególne miejsce w polskiej pamięci zajmuje okres dominacji dwóch totalitaryzmów XX wieku i ich oddziaływanie na polskie społeczeństwo. Mowa tu o okresie II wojny światowej i zbrodni popełnionych przez Niemców w Polsce, mowa o eksterminacji, mowa o życiu i przeżywalności w niemieckich obozach koncentracyjnych. Badania dotyczące tych zagadnień były prowadzone od zawsze, a może przede wszystkim w okresie PRL – Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944 do mniej więcej 1989-1990. Nakręcono mnóstwo filmów takich jak „Pasażerka” z 1963 roku w reżyserii Andrzeja Munka zrobiony na podstawie słuchowiska Zofii Posmysz *Pasażerka z kabiny 45* z 1959 roku¹, jest film „Kanał” Andrzeja Wajdy (światowa i polska prapremiera 1956 rok)², publikowano wspomnienia tych co przeżyli, produkowano wiele materiałów propagandowych i seriali telewizyjnych jak choćby „Czterej pancerni i pies”³ w reżyserii Konrada Nałęckiego na podstawie książki Janusza Przymanowskiego z lat 1966–1970 czy słynny serial „Stawka większa niż życie”, produkcja z lat 1967-1968 wyreżyserowany przez Janusza Morgensterna i Andrzeja Konica wyświetlany w telewizji polskiej w latach 1968-1969⁴. Wystarczy wspomnieć nazwiska Zofii Nałkowskiej („Medaliony”)⁵, Seweryny Szmaglewskiej („Dymy nad Birkenau”)⁶ czy Tadeusza Borowskiego („Pożegnanie z Marią”)⁷.

Takich przykładów można mnożyć i przytaczać bardzo wiele. Co łączy te utwory? Wszystkie mają jedną cechę wspólną: mówią o życiu i śmierci pod okupacją niemiecką, o okrucieństwach niemieckich obozów koncentracyjnych, o walce z

1 *Pasażerka* – Wikipedia, wolna encyklopedia, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Pasa%C5%BCerka>.

2 *Kanał* (film) – Wikipedia, wolna encyklopedia, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Kana%C5%82_\(film\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Kana%C5%82_(film))

3 *Czterej pancerni i pies* (serial telewizyjny) – Wikipedia, wolna encyklopedia, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Czterej_pancerni_i_pies_\(serial_telewizyjny\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Czterej_pancerni_i_pies_(serial_telewizyjny))

4 *Stawka większa niż życie* – Wikipedia, wolna encyklopedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Stawka_wi%C4%99ksza_ni%C5%BC_%C5%BCycie

5 *Medaliony* – Wikipedia, wolna encyklopedia, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Medaliony>

6 *Dymy nad Birkenau* – Wikipedia, wolna encyklopedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Dymy_nad_Birkenau

7 *Tadeusz Borowski* (pisarz) – Wikipedia, wolna encyklopedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Borowski

niemieckim okupantem. Takich tekstów literackich i filmowych jest mnóstwo i wszystkie dotyczą okupacji i zbrodni niemieckich w Polsce. A były przecież **dwa zbrodnicze totalitaryzmy a nie jeden** – oprócz niemieckiego był totalitaryzm sowiecki, który popełnił w Polsce niesłychane zbrodnie i na wiele lat zdominował życie Polaków w ich ojczyźnie pod okupacją sowiecką aż do 1989 roku, a może i dłużej.... I nasuwa się pytanie: czy w Polsce Ludowej istniały teksty ukazujące zbrodnie popełnione przez Sowietów i to mające miejsce w okresie o wiele dłuższym niż okupacja niemiecka trwająca od 1939 do 1945 roku; okupacja sowiecka trwała w Polsce od roku 1939 do 1989 roku, a może i dłużej..... Odpowiedź na to pytanie jest przedziwna; otóż nie było żadnych tekstów literackich czy filmowych ukazujących zbrodnie Wielkiego Brata (nie mówimy tutaj o tzw. „drugim obiegu”). Dlaczego nie było? To sprawa dość prosta. Był to okres całkowitego podporządkowania Polski Moskwie, podporządkowania politycznego i gospodarczego, Polska funkcjonowała w zasadzie jako jedna z socjalistycznych republik Związku Sowieckiego. Funkcjonował pro-sowiecki rząd, pro-sowiecki model gospodarki, pro-sowiecki system edukacji, pro-sowiecka kultura, a co gorsza wytworzono/wytworzyły się pro-sowieckie „elity” w stopniu niesłychanym z własnej inicjatywy sławiące Wielkiego Brata i jego wielkiego wodza Stalina, a potem posłusznie wykonujący polecenia kolejnych genseków w Moskwie. Wystarczy przytoczyć kilka tylko nazwisk luminarzy polskiej kultury posługujących się swoim talentem, aby gloryfikować zbrodniczy system i jego zbrodniczych funkcjonariuszy. Z. Nałkowska, autorka „Medalionów” była członkiem ogólnopolskiego komitetu ds. obchodów 70 rocznicy urodzin Stalina⁸, Tadeusz Borowski, którego ojciec był prześladowany przez sowietów i wywieziony do Karelii, a matka została wywieziona nad Jenisej, należał do grupy literackiej „Pryszczatych” sławiących nowy, komunistyczny system wprowadzany tak brutalnie w Polsce⁹. Konstanty Ildefons Gałczyński świętował w listopadzie 1948 roku rocznicę Rewolucji Październikowej w Moskwie wraz z Ewą Szelburg-Zarembiną i Kazimierzem Brandysem, i napisał „Poemat dla zdrajcy” i panegiryk „Umarł Stalin” w 1953 roku¹⁰. Warto ten wiersz przeczytać ... i wyciągnąć wnioski:

Konstanty Ildefons Gałczyński

Umarł Stalin

Do pół zwieszona flaga
 flagę wiatr przedwiosenny targa
 To nie wiatr, to szloch na wszystkich kontynentach i archipelagach.
 Umarł Stalin.
 Jakby nagły grad zboża pogiął
 Jakby w biały dzień noc w okno.

8 Zofia Nałkowska – Wikipedia, wolna encyklopedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Zofia_Na%C5%82kowska

9 Tadeusz Borowski (pisarz) – Wikipedia, wolna encyklopedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Borowski

10 Konstanty Ildefons Gałczyński – Wikipedia, wolna encyklopedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Konstanty_Ildefons_Ga%C5%82czy%C5%84ski

Dzisiaj słońce jest żałobną chorągwią.
Umarł Stalin
Płaczą ludzie na ulicach. Ciężko.
Taki ciężar zwałił się na ręce.
Płaczą ludzie zwyczajni jak ziarno piasku.
A ci go kochali najgoręcej.
Krzyczy Wołga. Szłocha Sekwana.
Woła Dunaj. Jęczą rzeki chińskie.
Broczy Wisła jak otwarta rana.
Lamentują potoki gruzińskie.
Krzyczy Aragwa: Stalin! Chmury całego globu
wiatr zeszył w jedną chorągiew żałobną.
O, poeci, rozpowiadajcie
w każdej wiosce, w każdej krainie
ból nasz wielki po wielkim Stalinie.
Umarł Przyjaciół.
Cień padł na ziemię od tej śmierci,
od oceanu do oceanu,
od Gibraltaru do Uralu.
Ale niech wróg nie liczy na cień i nieszczęście,
ale niech wróg nie myśli, że przez ten cień przejdzie.
Nie pożywi się wróg na naszym bólu i żalu¹¹.

Władysław Broniewski głosił chwałę wielkiego Stalina w wierszu „Słowo o Stalinie”, gdzie pisał (fragmenty):

Pędzi pociąg historii,
błyska stulecie-semafor.
Rewolucji nie trzeba glorii,
nie trzeba szumnych metafor.

Potrzebny jest Maszynista,
którym jest On:
towarzysz, wódz, komunista -
Stalin - słowo jak dzwon!

(...)

Miliony ludzi Związku Rad i krajów idących drogą Socjalizmu tworzą świat nowy,
niosąc w sercach i na ustach imię STALIN.
Ludowa armia chińska wypędza ze swego kraju przemoc obcą i niewolę pieniądza.
Kroczy naprzód z imieniem STALIN.
W Wietnamie, Burmie, na wyspach Malajskich bojownicy wolności,
niepodległości i sprawiedliwości walczą przeciw kolonizatorom wołając: STALIN!
Górnicy francuscy trwają w strajkach i wyciągają dłonie na wschód z okrzykiem:

11 Umarł Stalin - Konstanty Ildefons Gałczyński, www.kulturalna.com

STALIN!

Chłopi włoscy zajmują obszarnicze nieużytki i odpędzani gwałtem, wołają:
STALIN!

Poeta, wypędzony ze swej ojczyzny za umiłowanie wolności i sprawiedliwości społecznej, piękny poeta chilijski pisze poemat o STALINIE.

Zmiażdżona okrutnie Warszawa dźwiga swe okrwawione cegły tym szybciej z imieniem STALINA.

Wszędzie na świecie, gdzie sięga przemoc pieniądza, bagnet żołdaka i pałka policjanta, ludzie walczą i będą zwyciężali z imieniem STALINA.

Setki milionów ludzi wołają: STALIN! STALIN! STALIN!¹²

Takich przykładów jest więcej, aby je poznać wystarczy sięgnąć po dwa tylko, podstawowe dzieła omawiające zdraziecką postawę polskich elit literackich i prominentnych ludzi kultury; Autorzy tych dzieł ukazują haniebne czyny poetów i pisarzy przedstawianych w systemie edukacji i to nie tylko PRL-u jako wybitni twórcy; jest to „Hańba domowa” Jacka Trznadla¹³ z 1986 roku czy fundamentalna pozycja Bohdana Urbankowskiego „Czerwona msza czyli uśmiech Stalina, Wydawnictwo Alfa, 1995, Wydawnictwo Bollinari Publishing House w 2014¹⁴ Niestety, nie są to pozycje powszechnie znane w polskim społeczeństwie czy promowane w polskim systemie edukacji...

Nie można było się zatem wiele spodziewać po okresie, w którym dominował system zwany realizmem socjalistycznym w sztuce i literaturze¹⁵. Pisała za to o zbrodniach sowieckich polska emigracja na Zachodzie i pisali to ludzie, którzy sami przeżyli piekło sowieckich łagrów i sowieckiego systemu. Józef Herling-Grudziński, „Inny świat. Zapiski sowieckie”¹⁶, Stanisław Swianiewicz, „W cieniu Katynia”¹⁷ Józef Czapski „Na nieludzkiej ziemi” czy „Wspomnienia starobielskie”¹⁸.

Zmiany, i to powolne i nieśmiałe, zaczęły następować dopiero po roku 1989. Oprócz materiałów rozpowszechnianych dotychczas w tzw. „drugim obiegu”, zaczęły się pojawiać oficjalnie materiały i opracowania dotyczące zbrodni sowieckich popełnionych w Polsce i na obywatelach polskich wywiezionych na Sybir. Trzeba pamiętać, że były to lata 1990-e i późniejsze, a więc liczba świadków tamtych zbrodni szybko się zmniejszała – ci ludzie po prostu umierali.

Pojawiła się jednak inna, nowa jakość; to już nie tylko zbrodnie niemieckie stanowiły temat dominujący czy może nawet jedyny, zaczynają tworzyć autorzy dokumentujący i ukazujący zbrodnie sowieckie. W 2013 roku pojawił się film w reżyserii Janusza Zaorskiego zatytułowany „Syberiada polska”¹⁹ nakręcony na

12 *Słowo o Stalinie* - Władysław Broniewski (wiersz klasyka) (wywrota.pl)

13 *Hańba domowa* – https://pl.wikipedia.org/wiki/Ha%C5%84ba_domowa

14 *Bohdan Urbankowski* – https://pl.wikipedia.org/wiki/Bohdan_Urbankowski

15 *Współczesność - charakterystyka literatury* - klp.pl

16 *Inny świat (książka)* – Wikipedia, wolna encyklopedia

17 *W cieniu Katynia* – Wikipedia, wolna encyklopedia

18 *Józef Czapski* – https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zef_Czapski

19 *Syberiada polska* (film) – Wikipedia, wolna encyklopedia

podstawie książki Zbigniewa Domino²⁰, przerażający obraz tragicznych losów polskich zesłańców na Syberię.

Zbigniew Domino, mimo że on sam i jego rodzina przeszli traumę sowieckiego systemu kaźni – w lutym 1940 podczas pierwszej fali wywózek jego rodzina i on sam zostali zesłani w rejon Irkucka, gdzie zmarła jego matka - jak wielu innych, aktywnie działał na rzecz budowy komunizmu. Wrócił do Polski w 1946 roku i został działaczem partyjnym, członkiem ZMP i ZWM, wstąpił do PZPR, a po Oficerskiej Szkole Prawniczej w Jeleniej Górze został prokuratorem w Prokuraturze Wojskowej w latach terroru stalinowskiego²¹.

Powoli przebijają się do świadomości społecznej tragiczne dzieje nowej fali zesłańców kierowanych na bezkresne przestrzenie sowieckiej Syberii w okresie po najeździe sowieckim na Polskę 17 września 1939 i następujących po nim falach zsyłek Polaków z terenów polskich zajętych przez Armię Czerwoną. Należy jednak podnieść niezwykle ważną kwestię, do tej pory niezbyt powszechnie dostrzeganą, mianowicie zsyłki Polaków na Syberię nie rozpoczęły się bezpośrednio po wkroczeniu Sowietów do Polski we wrześniu 1939 czy też od pierwszej, wielkiej fali deportacji zapoczątkowanej wywózkami z 10 lutego 1940 roku²², kiedy według danych Instytutu Pamięci Narodowej wywieziono około 140 tys. Polaków, z których większość nigdy nie wróciła do Polski, i nie zakończyła się w roku 1945 wraz z końcem II wojny światowej. Wywózki trwały od początku lat 1920-ych (wywózki Polaków z terenów sowieckiej Ukrainy) i kontynuowano je po 1944 i 1945 roku; tym razem wywożono żołnierzy Armii Krajowej oraz „czyszczono” lub, jak to mówiono w Sowietach wcześniej, „odpolszczano” wschodnie tereny Polski przyłączone do Związku Sowieckiego tzw. Kresy. Powroty z zesłań zdarzały się pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku, już po śmierci Stalina i odwilży²³.

Zsyłki Polaków najpierw do Rosji, a potem do Związku Sowieckiego miały zawsze miejsce jako skutek głównie klęsk militarnych i słabości Polski, a potem rozbiorów i przejścia większości polskich terytoriów przez Rosję po roku 1772, 1793 i 1795²⁴. Tej zbrodniczej polityki Sowietów nie zahamowało powstanie niepodległego państwa polskiego po I wojnie światowej i po zawarciu Traktatu Ryskiego. Bardzo ciekawe wnioski można wyciągnąć po analizie opracowań i książek poświęconych wywózkom Polaków na Sybir, a przede wszystkim dat wydania tych pozycji²⁵.

Oto najważniejsze materiały dotyczące interesującego nas zagadnienia:

20 Ibidem.

21 Zbigniew Domino – Wikipedia, wolna encyklopedia

22 *Na nieludzką ziemię – sowieckie deportacje Polaków na Sybir* - Aktualności - Instytut Pamięci Narodowej -ipn.gov.pl

23 Ibidem.

24 N. Davies, *Boże igrzysko. Historia Polski*, Kraków 2010, s. 503.

25 Pełne omówienie literatury i opracowań wraz ze źródłami internetowymi [w:] W. Jasiakiewicz, A. Gutkowska, *Tam niczego nie było Niczego nie było i dużo umierali. Wywózki Polaków do północnego Kazachstanu (Tajynsza) 1936-1938*, Bydgoszcz 2022, ss. 10-12 oraz spis wykorzystanej literatury ss. 408-411.

Mikołaj Iwanow, *Polacy w Związku Radzieckim w latach 1921-1939*²⁶ i *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939*²⁷, ks. Roman Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSRR 1937-1939*, ks. Roman Dzwonkowski SAC, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*²⁸, A. Kijas, *Polacy w Kazachstanie*. W. Lizak, *Rozstrzelana Polonia. Polacy w ZSRR 1917-1939*, R. Kuśnierz, *Operacja polska NKWD na Ukrainie (1937-1938)*²⁹ St. Ciesielski, W. Materski, A. Paczkowski, *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich., Polacy w Kazachstanie. Historia i współczesność*. Pod redakcją St. Ciesielskiego i A. Kuczyńskiego.; St. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim.*; St. Ciesielski, *Polacy w Kazachstanie 1940-1946. Zesłańcy lat wojny*³⁰ T. Snyder, *Skrwawione ziemie*³¹ *Czarna księga komunizmu*³², Luba Jakubowska, *Tożsamość kulturowa Polaków z Kazachstanu w kontekście tendencji globalizacyjnych*³³. Tomasz Sommer, *Operacja antypolska NKWD 1937-1938*³⁴ a także jego *Dzieci operacji polskiej mówią*³⁵ oraz *Rozstrzelać Polaków. Ludobójstwo Polaków w ZSRS w latach 1937-1938. Dokumenty z centrali*³⁶ wspomnienia bł. ks. Władysława Bukowińskiego³⁷ oraz ks. Józefa Kuczyńskiego³⁸.

Najwcześniejsze materiały to wspomnienia ks. J. Kuczyńskiego *Między parafią a lagrem*, wydane w Paryżu w 1985 roku, w Paryżu, a nie w Warszawie lub jakimkolwiek innym miejscu w Polsce. To dzieło należące do tzw „drugiego obiegu”. Pozostałe materiały publikowano w okresie od 1990 (W. Lizak i M. Iwanow) do 2014-2015 (T. Sommer, R. Kuśnierz). A. Zechenter opublikowała w *Naszym Dzienniku* artykuł

26 M. Iwanow, *Polacy w Związku Radzieckim w latach 1921-1939*, Wrocław 1990.

27 Idem, *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939*, Wrocław 1991.

28 R. Dzwonkowski SAC (red.), *Głód i represje wobec ludności polskiej na Ukrainie 1932-1947. Relacje*, SAC. Lublin 2004; R. Dzwonkowski SAC, *Kościół katolicki w ZSRR 1937-1939*, Lublin 1997; R. Dzwonkowski SAC, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Lublin 2003.

29 A. Kijas, *Polacy w Kazachstanie*, Poznań 1993; W. Lizak, *Rozstrzelana Polonia. Polacy w ZSRR 1917-1939*, Szczecin 1990; R. Kuśnierz, *Operacja polska NKWD na Ukrainie (1937-1938)*, „Scripta Historica” 2015, nr 21.

30 St. Ciesielski, W. Materski, A. Paczkowski, *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Warszawa 2000; S. Ciesielski, A. Kuczyński (red.), *Polacy w Kazachstanie. Historia i współczesność*, Wrocław 1996; S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2004; S. Ciesielski, *Polacy w Kazachstanie 1940-1946. Zesłańcy lat wojny*, Wrocław 1996.

31 T. Snyder, *Skrwawione ziemie: Europa między Hitlerem a Stalinem*, przeł. Bartłomiej Pietrzyk, Warszawa 2011.

32 S. Courtois, N. Werth, J.-L. Panne et al., *Czarna księga komunizmu*, Warszawa 1999.

33 L. Jakubowska, *Tożsamość kulturowa Polaków z Kazachstanu w kontekście tendencji globalizacyjnych*, Legnica 2011.

34 T. Sommer, *Operacja antypolska NKWD 1937-1938. Geneza i przebieg ludobójstwa popełnionego na Polakach w Związku Radzieckim*, Warszawa 2014.

35 T. Sommer (opr.), *Dzieci operacji polskiej mówią – 45 relacji świadków sowieckiego ludobójstwa z lat 1937-1938*, Warszawa 2013.

36 T. Sommer (opr.), *Rozstrzelać Polaków. Ludobójstwo Polaków w ZSRS w latach 1937-1938. Dokumenty z centrali*, Warszawa 2010.

37 Ks. W. Bukowiński, *Wspomnienia z Kazachstanu*. O. Serafin Alojzy Kaszuba OFMCap. *Zapiski z Kazachstanu*, Biały Dunajec-Ostróg 2006.

38 Ks. J. Kuczyński, *Między parafią a lagrem*, Paryż 1985.

Naród rozstrzelany – Operacja polska, dostępny również w internecie pod adresem <http://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/38093,Narod-rozstrzelany-Operacja-Polska.html> w roku 2016³⁹.

Następna pozycja ukazała się w roku 2022 i jest to książka Wojciecha Jasiakiewicza i Agnieszki Gutkowskiej, *Tam niczego nie było Niczego nie było i dużo umierali* Wywózki Polaków do północnego Kazachstanu (Tajnysza) 1936-1938. Bydgoszcz 2022. ss. 413 składająca się z dwóch zasadniczych części; pierwsza to informacje dotyczące miejscowości Tajnysza dawniej Krasnoarmiejsk oraz ukazanie tła historycznego wywozek z lat 1936-1938, część druga natomiast to materiały źródłowe zawierające przeprowadzone w Tajnyszy w 2016 roku i nagrane na dyktafonie wywiady z bardzo nielicznymi, żyjącymi jeszcze zesłańcami wysiedlonymi z rejonu Żytomierza, Winnicy i Kamieńca Podolskiego i członkami ich rodzin. Nagrania zostały przeprowadzone w języku rosyjskim, ukraińskim i polskim, choć najczęściej była to mieszanka tych języków, następnie dokonano transkrypcji tych wywiadów i przetłumaczono je na język polski. Na każdej stronie książki zamieszczono wersję oryginalną wywiadu po jednej stronie, a po drugiej – wersję polską. W przekonaniu autorów najważniejsza jest wersja oryginalna. Dzisiaj (rok 2024) wielu osób, z którymi przeprowadzono wywiady, już nie ma, a ich świadectwo jest jedynym śladem dokumentującym ich tragiczne przeżycia. Bodaj jedynym żyjącym świadkiem tamtych dni jest Eugeniusz Pawłowski z Tajnyszy (ur. w 1931 roku), który przyjął ofiarowaną Mu książkę z wyraźnym wzruszeniem i ze łzami w oczach.

Na zdjęciu pan Eugeniusz Pawłowski z Tajnyszy z ofiarowaną Mu książką wraz z o. Alexey'em Mitsinskiy'm, MIC, ekononem z parafii pw. Św. Rodziny w Tajnyszy, Kazachstan.

(zdjęcie wykonał o. Alexey Mitsinskiy)

39 A. Zechenter, *Naród rozstrzelany – Operacja polska*, „Nasz Dziennik” 2016, 17–18 XII.

Analiza lat wydania materiałów i książek dokumentujących zsyłki Polaków prowadzi do wniosku, że zaczęły one się pojawiać dopiero po roku 1990-ym i niestety, nie są to materiały powszechnie znane i funkcjonujące w świadomości społeczeństwa polskiego. Przed rokiem 1990 były nieliczne opracowania zakazane jednak w Polsce i istniejące w tzw. „drugim obiegu”. Polskim zesłańcom, a szczególnie zesłańcom z lat 1920-ych i 1930-ych nie poświęcono żadnych filmów (wyjątkiem jest *Syberiadą polską*), nie ma sztuk teatralnych, są nieliczne opracowania, które jednak są znane w niewielkim kręgu specjalistów. Jeśli porównamy ilość materiałów, opracowań, filmów czy sztuk teatralnych dotyczących zbrodni niemieckich dokonanych na narodzie polskim z ilością materiałów, opracowań, filmów czy sztuk teatralnych dotyczących zbrodni sowieckich dokonanych na narodzie polskim, to dysproporcja jest porażająca i szokująca. Mówi ona jednak bardzo wiele o polityce rządów PRL-owskich czy nawet rządów po 1989 roku.

Dlatego z całą mocą należy podkreślać te niczym nieuzasadnione dysproporcje i stanowczo postulować potrzebę prowadzenia dalszych badań mimo niekorzystnej atmosfery politycznej choćby po to, żeby dokumentować i wydobywać na światło dzienne zbrodnie sowieckie popełnione na Polakach nie tylko po 1944 roku, ale także w latach 1920-ych i 1930-ych. Jest to moralny obowiązek badaczy i polskiego społeczeństwa wobec ofiar nieludzkiego systemu sowieckiego.

Bibliografia

- Bukowiński Wł. ks., *Wspomnienia z Kazachstanu*. O. Serafin Alojzy Kaszuba OFM Cap. *Zapiski z Kazachstanu*, Biały Dunajec-Ostróg 2006.
- Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A., *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2004.
- Ciesielski S., Kuczyński A. (red.), *Polacy w Kazachstanie. Historia i współczesności*, Wrocław 1996.
- Ciesielski S., Materski W., Paczkowski A., *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Warszawa 2000.
- Ciesielski S., *Polacy w Kazachstanie 1940-1946. Zesłańcy lat wojny*, Wrocław 1996.
- Courtois S., Werth N., Panne J. L. et al., *Czarna księga komunizmu*, Warszawa 1999.
- Davies N., *Boże igrzysko. Historia Polski*, Kraków 2010.
- Dzwonkowski R. SAC, *Kościół katolicki w ZSRR 1937-1939*, Lublin 1997.
- Dzwonkowski R., SAC, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Lublin 2003.
- Dzwonkowski R. SAC. (red.), *Głód i represje wobec ludności polskiej na Ukrainie 1932-1947. Relacje*, Lublin 2004.
- Iwanow M., *Polacy w Związku Radzieckim w latach 1921-1939*, Wrocław 1990.
- Iwanow M., *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939*, Wrocław 1991.
- Jakubowska L., *Tożsamość kulturowa Polaków z Kazachstanu w kontekście tendencji globalizacyjnych*, Legnica 2011.
- Jasiakiewicz W., Gutkowska A., *Tam niczego nie było Niczego nie było i dużo umierali. Wywózki Polaków do północnego Kazachstanu (Tajynsza) 1936-1938*, Bydgoszcz 2022.

- Kijas A., *Polacy w Kazachstanie*, Poznań 1993.
- ks. Kuczyński J., *Między parafią a lagrem*, Paryż 1985.
- Kuśnierz R., *Operacja polska NKWD na Ukrainie (1937-1938)*, „Scripta Historica” 2015, nr 21.
- Lizak W., *Rozstrzelana Polonia. Polacy w ZSRR 1917-1939*, Szczecin 1990.
- Snyder T., *Skrwawione ziemie: Europa między Hitlerem a Stalinem*, przeł. Bartłomiej Pietrzyk, Warszawa 2011.
- Sommer, T., *Operacja antypolska NKWD 1937-1930. Geneza i przebieg ludobójstwa popełnionego na Polakach w Związku Sowieckim*. Warszawa 2014.
- Sommer T. (opr.), *Dzieci operacji polskiej mówią – 45 relacji świadków sowieckiego ludobójstwa z lat 1937-1938*, Warszawa 2013.
- Sommer T. (opr.), *Rozstrzelać Polaków. Ludobójstwo Polaków w ZSRS w latach 1937-1938. Dokumenty z centrali*, Warszawa 2010.
- Zechenter, A., *Naród rozstrzelany – Operacja polska*, „Nasz Dziennik”, 17–18 XII.

LIFE OF POLISH DEPORTEES TO TAJYNsha (KAZAKHSTAN) IN 1936-1938

Summary: The article consists of two parts: part I discusses the state of research on the genocide of Poles committed by the Soviet Union since the 1920s, postulates the dramatic need to conduct this research and publish its results in order to make these crimes appear in the consciousness of Polish society to a much greater extent. than what is happening now.

Part II of the article uses source materials included in the book by Wojciech Jasiakiewicz and Agnieszka Gutkowska, *Tam niczego nie było Niczego nie było i dużo umierali* Wywózki Polaków do północnego Kazachstanu (Tajynsha) 1936-1938. Bydgoszcz 2022 (There was nothing there. There was nothing and a lot of people died. Deportations of Poles to northern Kazakhstan (Tajynsha) 1936-1938.)

These are original recordings of interviews conducted in Tajynsha (formerly Krasnoarmiejsk) with the few still living victims of deportations from 1936-1938, in which they told about their tragic fate and suffering they experienced while trying to survive on the endless steppes of northern Kazakhstan. These unique materials were used to present the lives of Poles exiled to Tajynsha and places in the neighbourhood of Tajynsha within 30 – 50 kilometres distance called „tozki” – points or dots – settlements or villages founded by the deportees themselves. Some of these places located in the steppes still exist today and are inhabited by descendants of exiles.

Key words: deportees, Poles, crimes, Kazakhstan.